

ve din telakkisine ilişkin görüşleri tarih boyunca tartışılmıştır. İbnü'l-Arabî'ye yöneltilen eleştiriler için de en büyük payın vahdet-i vücûd telakkisine ait olduğu şüphesizdir. Onun bu telakkisinin panteist bir nitelik taşımadığı kanaatine sahip olanların yanında (yk. bk.) Ebû'l-Alâ el-Afîfî gibi konunun uzmanı sayılan bazı âlimler, vahdet-i vücûd öğretisinin bir panteizm, İslâm'ın meşrû olmayan bir uzantısı olduğunu ileri sürmüşlerdir (*Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, s. 75). Yalnız bu konuda İbnü'l-Arabî'nin birbirinden farklı o kadar çok ifadesi vardır ki yorumcular bunun materyalist veya idealist bir panteizm olduğu ya da panteizmle hiç ilgisinin bulunmayıp bir monizm sayılması gerektiği hususunda değişik düşünceler ortaya koymuşlardır. Afîfî bunu mânevî ve idealist bir panteizm diye niteler ve varlığı, yüce bir hakikatin kendini gölge şeklinde dışa vurması olarak yorumlar (*et-Taşavvuf*, s. 196). Ancak İbnü'l-Arabî, bir ile çok (Alâh-âlem) arasındaki ilişkiyi bazan materyalist panteizmi hatırlatan benzetmelere başvurarak anlatır ve, "İlâhî zât cisim, çokluk onun organları veya O sayıların kendisinden çıkıp çoğaldığı bir yahut O, birçok görüntüyü (süret) yansıtan ayna ya da O kabaran deniz, duyu algıları ise O'nun dalgalarıdır" der (İbrâhim Beyyûmî Medkûr, s. 371).

Vahdet-i vücûd teorisi üzerinde ne kadar iyimser yorum yapılırsa yapılsın sonuçta yaratılanla yaratılan arasındaki farkı bu dereceye indirgeyen böyle bir anlayışta bir "tanrı insan" kavramı ortaya çıkacak ve bu durum hak-bâtıl, sevap-günah, dindar-dinsiz, hatta din farkının ortadan kalkmasına ve peygamberlik kurumunun anlamsız olduğu fikrine yol açacaktır. İbnü'l-Arabî'ye yöneltilen eleştiriler de en çok bu noktaya üzerinde yoğunlaşmaktadır. Nitekim geleneksel Batı görüşüne göre de o İslâm panteizminin ya da monizminin temsilcisidir ve bu gibi monistik kuramlar ile İslâm'daki canlı ve etkin bir güç olan Allah düşüncesini yıkmış, gerçek İslâm dinsel hayatının çökmesinde büyük etkisi olmuştur" (Schimmel, s. 230). İbnü'l-Arabî'nin yaşantısında ve dinî emirlere olan bağlılığında hiçbir sapma ve gevşeme görülmezken öteden beri zındıkça fikirlerin ve dinî hayatta görülen lâubaliliklerin genellikle onun felsefesinden beslendiği gerçeği de bunu doğrulamaktadır.

İbnü'l-Arabî'nin kurup idealize ettiği vahdet-i vücûd felsefesi ve geriye bırak-

tığı yüzlerce eseriyle İslâm toplumunun dinî, ahlâkî ve içtimâî hayatına ışık tutacak fazla bir şey verdiği söylenemezse de evliya ve kerâmet kavramlarını bir kült haline getiren menkıbecilerle Hz. Peygamber'i aşırı derecede idealize edip onu beşer üstü bir varlık sayma hatasına düşenlere ve bu arada şairlere zengin bir malzeme bıraktığında şüphe yoktur. Gerçekten de metafiziğe nâmütenâhi açık olan bu idealist felsefe özellikle şairlerin arayıp da bulamadığı bir hazine gibidir. İslâm milletlerinin dinî-tasavvufî edebiyat alanında ortaya koyduğu başarılarla bu felsefenin payı büyüktür.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, I, 253-361; II, 51-54, 206-210; III, 196-224; a.mlf., *Fuṣûṣ* (Afîfî), tür.yer.; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 18-19; İhvân-ı Safâ, *er-Resâ'il*, Beyrut 1376-77/1957, III, 25-28; IV, 107-117, 120, 153, 178, 180, 190, 221-222; İbn Haldûn, *Şifâ'ü's-sâ'il*, s. 58-59, 110-111; Plotinus, *Tâsû'âtü'l-Eflûṭîn* (trc. Ferîd Cebri), Beyrut 1997, s. 407, 444, 457-459, 481-494; Ebû'l-Alâ el-Afîfî, *et-Taşavvuf: Şevretün ruhîyye fi'l-İslâm*, Kahire 1963, s. 196-197; a.mlf., *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi* (trc. Mehmet Dağ), İstanbul 1998, s. 75, 182-186; Abdülkâdir Mahmûd, *el-Felsefetü's-şüfiyye fi'l-İslâm*, Kahire 1946, s. 494-521; A. G. Palencia, *Târîhu'l-fikri'l-Endelûsî* (trc. Hüseyin Münis), Kahire 1955, s. 329; Yahyâ Hüveydî, *Târîhu felsefetü'l-İslâm fi'l-kârretü'l-İfrîkiyye*, Kahire 1965, s. 320; İbrâhim Beyyûmî Medkûr, "Vahdetü'l-vücûd beyne İbn 'Arabî ve İsbînûzâ", *el-Kitâbü't-Tezkârî: Muhyiddîn b. 'Arabî*, Kahire 1969, s. 367-380; İbrâhim Hilâl, *Naẓariyyetü'l-ma'rifetü'l-İsrâkiyye*, Kahire 1977, I, 66-73; a.mlf., *et-Taşavvufü'l-İslâmî beyne'd-dîn ve'l-felsefe*, Kahire 1979, s. 145-231; Cemâl Merzûkî, *el-Vücûd ve'l-'adem fi felsefetü İbn 'Arabîyyi's-şüfiyye*, Kahire 1979; M. Asin Palacios, *İbnü'l-'Arabî, hayâtühü ve mezhebüh* (trc. Abdurrahman Bedevî), Beyrut 1979, s. 274; Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, s. 230; Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *Felsefetü't-te'vîl; Dirâse fi te'vîl'l-Kur'an 'inde Muhyiddîn İbn 'Arabî*, Beyrut 1983.

MAHMUT KAYA

İBNÜ'L-ARÎF

(ابن العريف)

Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed
b. Mûsâ b. Atâillâh es-Sanhâcî
(ö. 536/1141)

Mehâsinü'l-mecâlis adlı
eseriyle tanınan
Endülüslü şûfî.

481'de (1088) Meriye'de (Almeria) doğdu. Aslen Yemen'den Kuzey Afrika'ya göç eden bir Arap kabilesine mensuptur. Tanca'da doğup büyüyen babası Muhammed b. Mûsâ, burada gece bekçilerinin başı

olarak görev yaptığından Arîf lakabıyla tanınmış, oğluna da bu sebeple İbnü'l-Arif denilmiştir. Babası, İbnü'l-Arif'in doğumundan bir yıl önce Endülüs'e geçerek Meriye şehrinde hüküm süren Sumâdîhiyye Devleti'nin hizmetine girmiş, ancak bu devletin yıkılmasını takip eden yıllarda giderek geçim sıkıntısına düşmüş, oğlunu bir terzinin yanına çırak olarak vermişti. İbnü'l-Arif, babasının bütün ısrarlarına rağmen bu işten ayrılıp çeşitli hocalardan ders almaya başladı. Meriye, Mürsiye (Murcia) ve Kurtuba'da (Cordoba) Ebû'l-Hasan el-Bercî, Ebû Muhammed Abdülkâdir el-Karevî, İbnü'l-Fasîh Ebû Ca'fer el-Hazrecî gibi âlimlerden kıraat, hadis, fıkıh ve dil ilimlerini tahsil etti; hadis âlimi Ebû Hâlid b. Yezîd'den hadis rivayet etme icâzeti aldı. İbn Beşkûvâl de hayatını hayra adanmış, son derece faziletli ve dindar bir kişi olarak tanıttığı İbnü'l-Arif'e *eş-Şıla fi târîhi e'immeti'l-Endelüs* adlı eserinin icâzetini verdiğini, kendisinin de ondan icâzet aldığını ifade eder.

Sarakusta (Saragossa) ve Belensiye (Valencia) gibi şehirlerde tanınmaya başlayan İbnü'l-Arif, muhtemelen 520 (1126) yılından önce Belensiye'ye muhtesip olarak tayin edildi. Bu görevinin yanında ilmi faaliyetlerini de sürdürmeye çalıştı. Tasavvufa ne zaman ve nasıl yöneldiği konusunda kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak onun yetiştiği dönemde Meriye'nin Endülüs'te önemli bir tasavvuf merkezi olduğu ve ölümü üzerinden iki yüzyıl geçmesine rağmen İbn Meserre'nin irfanî görüşlerinin hâlâ etkisini sürdürdüğü bilinmektedir. Zehebî, İbnü'l-Arif'in Ebû Ömer et-Talmenkî'nin mensuplarından Ebû Bekir Abdülbâkî b. Muhammed b. Büryâl'den hırka giydiğini söyler (*A'lamü'n-nübelâ*, XX, 113).

İbnü'l-Arif, şöhretinin giderek yayılmasından rahatsız olan Meriye Kadısı İbnü'l-Esved tarafından o dönemde bölgede hüküm süren Murâbî Sultanı Ali b. Yûsuf et-Tâşfîn'e şikâyet edildi. Şehirdeki diğer ulemanın da İbnü'l-Esved'i desteklemesi üzerine sultan onun Meriye'ye getirilmesini emretti (İbnü'z-Zeyyât et-Tâdelî, s. 97). Bazı kaynaklarda, İbnü'l-Arif'in çevresinde çok sayıda insanın toplandığını gören sultanın kendisine karşı bir isyana girişeceğinden endişeye kapılarak onu Meriye'ye getirmeye karar verdiği zikredilmektedir. Ancak mektuplarından oluşan ve *Miftâhu's-sa'âde* adı altında toplanan eserinden onun böyle bir düşüncesi olmadığı, aksine sultana itaat edilmesi

gerektiğini savunduğu anlaşılmaktadır. İbnü'l-Arif ile birlikte iki yakın dostu kelâmcı, müfessir ve sûfî İbn Berrecân İş-bîliye'den (Sevilla), Hüseyin el-Mayorkî de Gırnata'dan (Granada) Merakeş'e getirildiler. İbnü'l-Arif'in hayatının bundan sonrakı safhasına dair bilgiler oldukça karışıktır. İbn Zeyyât'ın verdiği bilgiye göre İbnü'l-Arif, Merakeş'e gelince sultanın onun hakkındaki kanaati değişmiş, kendisine saygı göstererek istediği yere gitmesine izin vermiş, ancak şehirden ayrılaacağı günlerde İbnü'l-Esved tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Bu cinayeti öğrenen sultan İbnü'l-Esved'i Sûsülaksâ'ya sürmüştür, İbnü'l-Esved de orada zehirlenerek öldürülmüştür. Bazı kaynaklarda zehirlenme olayından söz edilmeksizin İbnü'l-Arif'in Merakeş'e ulaşmadan öldüğü kaydedilirse de Merakeş'te öldüğü ve buraya defnedildiği kesindir. Buna rağmen mensuplarından Ebû Abdullah el-Gazzâl'in, Merakeş'e gelirken Septe (Ceuta) Limanı'nda öldüğünü söylemesinin sebebi anlaşılamamaktadır. Çağdaş araştırmacılar Endülüs tarihi uzmanı Angel Gonzales Palencia, İbnü'l-Arif'in ölümüyle mensuplarından Ebû'l-Kâsım İbn Kasî'nin Murâbitlar'a karşı başlattığı, Mürîdiyye adıyla anılan isyan hareketi arasında bir irtibat olduğunu ileri sürmüştür (*Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî*, s. 371). İbnü'l-Arif, Sultan Ali b. Yûsuf et-Tâşfîn'in de katıldığı büyük bir törenle Merakeş'te toprağa verilmiş (23 Safer 536/27 Eylül 1141), daha sonra vefat eden dostu İbn Berrecân da onun yanına defnedilmiştir. Makkarî 1010 (1601) yılında onun mezarını ziyaret ettiğini (*Nefhu't-tib*, IV, 331), bu rasisının bir ziyaretgâh olduğunu söyler. İbnü'l-Arif'in mezarı 1869'da Vali Abdullah el-Hayhî tarafından yeniden yaptırılmış, vefat edince kendisi de oraya defnedilmiştir.

İbnü'l-Arif, Endülüs'te yetişen önemli sûflerden biri olup *eş-Şıla* müellifi İbn Beşkûvâl, *el-Fehrese* müellifi İbn Hayr gibi âlimlerin hocasıdır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin şeyhlerinden Ebû Abdullah el-Gazzâl onun mürididir. İbnü'l-Arabî *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'sinde İbnü'l-Arif'in bazı sözlerini nakletmiştir. Abdurrahman-ı Câmî, onun İbnü'l-Arabî ile görüştüğünü söylerse de (*Nefehât*, s. 530) bu bilgi yanlıştır. Çünkü İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Arif'in ölümünden yirmi dört yıl sonra (560/1165) dünyaya gelmiştir. Câmî, İbnü'l-Arabî'nin şeyhlerinden olan bir başka Endülüslü sûfî Ebû'l-Abbâs el-Arifî ile onu karıştırmış olmalıdır (*DMBİ*, IV, 286).

İbnü'l-Arif'in Kâdî İyâz ile mektuplaştığını söyleyen İbn Hallikân bu mektupların mahiyeti hakkında bilgi vermemiştir. Kaynaklarda ayrıca onun yedi hat çeşidi icat ettiği ve yazdığı kaydedilmektedir. Ancak bu yazılar günümüze ulaşmadığından nitelikleri hakkında bir şey söylemek mümkün değildir.

Kaynaklarda İbnü'l-Arif'e Arifiyye adlı bir tarikat nisbet edilir. Harîrîzâde, bu tarikatın İbnü'l-Arif'e ulaşan beş ayrı silsilesini kaydederse de Doğu İslâm dünyasında bile henüz klasik anlamda tarikatların teşekkül etmediği bir dönemde yaşayan İbnü'l-Arif'in tarikat kurucusu olarak gösterilmesi, Cüneyd-i Bağdâdî veya Bâyezîd-i Bistâmî'ye tarikat nisbet edilmesi gibi ancak sembolik bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Eserleri. Zehebî'nin kaydettiğine göre İbn Müsdi, İbnü'l-Arif'in çeşitli eserler kaleme aldığını, fakat bunları Meriye'den Merakeş'e gemiyle getirirken denize atarak yok ettiğini söylemiştir (*A'lâmü'n-nübelâ*, XX, 113). Günümüze ulaşan eserleri şunlardır: 1. *Meâsinü'l-mecâlis*. Eserin on bir bölümünde mârifet ve ilim, irade, zühd, tevekkül, sabr, hüzn, havf, recâ, şükür, muhabbet ve şevk kavramları havas düzeyinde ele alınmış; son iki bölümde de bunlar "Menâzilü'l-hâssa" ve "en-Nazaru ilallah" başlıkları altında değerlendirilmiştir. Miguel Asin Palacios tarafından bir giriş ve Fransızca tercümesiyle birlikte yayımlanan kitabı (*Kitab Maâsin al-Mağâlis*, Paris 1933; Malogo 1987) Bruna Halff, Herevî'nin *Menâzilü's-sa'îrin*'i ve *İlelû'l-makâmât*'i ile karşılaştırarak değerlendirmiştir (bk. bibl.). Eser Nihâd Hayyâta tarafından da neşredilmiştir (*el-Mevrid*, IX/4 [1981], s. 687-706). İbnü'l-Hatîb, Endülüslü İbn Dihak'ın bu esere bir şerh yazdığını kaydederek (*el-İhâta*, I, 334). 2. *Miftâhu's-sa'âde ve tahkîku tarîkı's-sa'âde*. İbnü'l-Arif'in mensuplarından Ebû Bekir Atîk b. Mü'min tarafından bu başlıkla derlenmişse de Rabat Melik Hasan Kütüphanesi'nde kayıtlı (nr. 1562) yazma nüshanın ilk sayfasından eserin ismi *Kitâbü Miftâhi's-sa'âde ve tahkîku tarîkı'l-irâde* şeklinde geçer. İbnü'l-Arif'in duaları, münâcât-ları ve bazı sözleriyle çeşitli kişilere yazdığı 150 kadar mektuptan oluşan eser, İsmet Abdüllatif Dendeş tarafından müellif hakkında bir incelemeyle birlikte yayımlanmıştır (Beyrut 1993).

Kaynaklarda İbnü'l-Arif'in şiirlerinden örnekler nakledilir (Dabbî, s. 155; İbnü'z-

Zeyyât et-Tâdelî, s. 118-122; İbn Hallikân I, 169; Makkarî, VII, 497-499). Onun şiirlerinden oluşan bir mecmua Berlin Staatsbibliothek'te bulunmaktadır (Ahlward, nr. 7685). Bağdatlı İsmâil Paşa'nın zikrettiği *Meâli'u'l-envâr ve menâbi'u'l-esrâr* adlı eser (*Hediyyetü'l-ârifin*, I, 83), İbnü'l-Arif'in Hz. Peygamber için yazdığı, Makkarî tarafından ıktibas edilen bir kasideden ibarettir. Ayrıca Bağdat Evkaf Kütüphanesi'nde onun adına kayıtlı *Meâsinü'l-kelâm* adlı bir eser bulunduğu zikredilmektedir (Muhammed Es'ad Tales, s. 294). Mensuplarından Abbas b. İbrâhim el-Merrâkûşî *Tercümetü Ebi'l-'Abbâs İbn 'Atâ'llâh eş-Şanhâcî* adlı bir risâle kaleme almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Arif, *Miftâhu's-sa'âde ve tahkîku tarîkı's-sa'âde* (haz. Ebû Bekir Atîk b. Mü'min, nşr. İsmet Abdüllatif Dendeş), Beyrut 1993; a.mlf., *Kitâbü'n-Nefâ'is ve meâsinü'l-mecâlis* (nşr. Nihâd Hayyâta, *el-Mevrid* içinde), IX/4, Bağdad 1401/1981, neşreden giriş, s. 681-686; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 46; İbn Beşkûvâl, *eş-Şıla* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire 1410/1989, I, 136-137; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 154-155; İbnü'z-Zeyyât et-Tâdelî, *et-Teşevvüf ilâ ricâlî't-taşavvuf* (nşr. Ahmed et-Tevfik), Rabat 1404/1984, s. 97, 118-123; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, Bulak 1293, I, 119, 227, 297; II, 128, 421, 811; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 113, 168, 169; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XX, 111-114; Safedî, *el-Vâfi*, III, 133; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, Kahire 1375/1955, I, 334; Câmî, *Nefehât*, s. 530-531; Makkarî, *Nefhu't-tib*, III, 229; IV, 331; VII, 497-499; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1591, 1609; Zebidî, *İk'd*, s. 81; a.mlf., *İlhâfû'l-aşfiyâ*, s. 231; Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 272-273; Ahlwardt, *Verzeichnis*, nr. 7685; Brockelmann, *GAL*, I, 434; *Suppl.*, I, 726; *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 83; Muhammed Es'ad Tales, *el-Keşşâf 'ân mahtûâtü'l-hazâini'l-kütübi'l-evkâf*, Bağdad 1372/1953, s. 294; A. G. Palencia, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî* (trc. Hüseyin Münis), Kahire 1955, s. 369-371; Abbas b. İbrâhim, *el-İ'lâm*, II, 19, 21-23; Tahsin Ahmed Mekki, *Dirâsât Endelüsiyye fi'l-edeb ve'l-târîh ve'l-felsefe*, Kahire 1980, s. 383-401; Abdülvehhâb b. Mansûr, *A'lâmü'l-Magribi'l-Arabî*, Rabat 1403/1983, III, 231-239; P. Nwyia, "Note sur quelques fragments inédits de la correspondance d'Ibn al-'Arif avec Ibn Barrajan", *Hesperis*, sy. 43, Rabat 1956, s. 217-221; a.mlf., "Resâ'ilü İbni'l-'Arif ilâ aş-hâbi şevretü'l-mürîdin fi'l-Endelüs", *el-Ebhâs*, XXVII, Beyrut 1978-79, s. 43-56; A. J. Arberry, "Notes on the Maâsin al-majâlis of Ibn al-'Arif", *BSOAS*, XII/3-4 [1948], s. 524-532; Bruno Halff, "Le Maâsin al-mağâlis d'Ibn al-'Arif et l'œuvre du soufi Hanbalite al-Anşârî", *REI*, XXXIX/2 (1971), s. 321-335; M'hammad Benaboud - Ibrahim al-Qâdiri, "Education During the Period of the Murabitun in the Light of Ibn Al-'Arif's Letter to Ibn Al-Abbân", *Isl.*, LXVIII/1 (1991), s. 108-114; A. Faure, "Ibn al-'Arif", *EF* (İng.), III, 712-713; Hüseyin Lâşey, "İbn 'Arif", *DMBİ*, IV, 286-287.

